

сник Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського. – Випуск 38: Збірка статей. – Київ, 2008. – С. 27–33.

14. Харченко Є. Ще раз про «невідомі шістдесяті». Іван Карабич // Українське музикознавство (Науково-методичний збірник). – Київ, 2005. – Вип. 34. – С.245–258.

15. Христиансен Л. Из наблюдений над творчеством композиторов «новой фольклорной волны» // Проблемы музыкальной науки. – Вип. 1. – Москва: Советский композитор, 1972. – С. 198–218.

16. Шип С. В. Музичний жанр в методологічному аспекті // Культурологічні проблеми української музики (наукові дискурси пам'яті академіка І. Ф. Ляшенка): Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2002. – Випуск 16. – С. 154–177.

Тамара ГНАТІВ,
кандидат мистецтвознавства

СТАНІСЛАВ ЛЮДКЕВИЧ. ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА

Станіслав Людкевич (1879–1979) – видатна і знакова постать в українській музичній культурі минулого сторіччя і, в першу чергу, Західної України. Його багатогранна діяльність – композитора, музикознавця, фольклориста, публіциста, диригента і педагога, невтомного організатора музичного життя і професійної освіти Галичини – свідчення того, що це була незвичайна і непересічна особистість, Митець і Людина з великої букви.

Людкевич – автор багатьох талановитих і прекрасних опусів. Але, якщо б в його творчому доробку була одна тільки масштабна симфонія-кантата 'Кавказ' та слова Т. Шевченка, то він і тоді обов'язково увійшов би в історію світової культури як видатний митець, творець унікального, високохудожнього твору, сповненого велетенської сили людського духу, вселенської любові до знедолених і гнівного протесту проти тиранії.

Людкевича справедливо зараховано до вітчизняних композиторів-класиків, і з часом його постать *volens polens* перетворюється в монумент, 'бронзовіє», або ж, в силу його неповторної індивідуальності, оточується безліччю легенд, стає міфом. Тому для усвідомлення нащадками його як живої людини важливим є не тільки знання його талановитої музики, глибоке вивчення його творчості, музикознавчої і публіцистичної спадщини, але й публікації-спогади про нього його сучасників, зокрема учнів, серед яких була і я.

А опинилася в класі Професора зовсім неочікувано. На зборах першокурсників ІТФ Львівської консерваторії декан урочисто оголосив, що всі мої колеги з теоретичних предметів працюватимуть в одній групі, а я – в класі Людкевича. Для мене це був шок: після музичної школи-десятирічки я не могла уявити собі, як можна вивчати теоретичні дисципліни індивідуально? По-друге, Професор видався мені надто древнім і належав, мабуть що, до небожителів. Адже вже з дитинства я, як і більшість львів'ян, знала, що це видатний музикант і особистість. Усі відносилися до нього з особливою шанобою і пієтетом, любовно, із зворушливою ніжністю, називаючи його поміж собою – Сясьо (здрібніле від Станіслав).

Часто, гуляючи з батьками, ми зустрічали Людкевича, так як жили на сусідніх вулицях Святоюрської гори. Запам'ятався він мені своєю субтильною статурою, в акуратному, вже добре поношеному костюмі (в повоєнні, сутужні роки усі так одягалися), в невеличкому капелюсі, але з великим бантом замість краватки. Остання деталь одягу приводила мене в захват і викликала подив. Професор видавався завжди чи то замріяним, чи то заглибленим у власні думки, якимсь відстороненим. Інколи він щось собі тихенько наспівував, або ж розмовляв сам з собою.

Людкевич і мій батько завжди віталися, шанобливо піднімаючи капелюхи. Інколи Професор зупинявся і поміж ними починалася жвава бесіда; часто вони згадували ті часи, коли мій батько (інженер-енергетик мав прекрасні музичні дані) співав і мандрував з хором, яким керував Мае-

стро. В такі моменти обличчя останнього ставало винятково привітним, очі випромінювали лукаву смішинку. Зустрічала я Людкевича і в філармонії, і оперному театрі, декілька разів він завітав до музичної школи-десятирічки і був присутнім в моєму класі на уроці сольфеджіо.

А тепер я стала його студенткою і в моєму житті розпочалася справжня епопея, сповнена дивини і курйозів, так як я мала щастя спілкуватися з видатною особистістю і винятковим оригіналом.

В старій консерваторії, на вулиці П. Чайковського Людкевич разом з професором А. Солтисом ділили невеличкий, весь заставлений книжковими шафами кабінет, який нагадував санкторіум і приводив в священний трепет усіх студентів.

Приходячи на заняття я чемно стукала у двері і з страхом заходила в це святилище. Професор в перший місяць нашого знайомства, як правило, здивовано реагував на мою появу і цікавився, хто я. Коли ж я називала своє прізвище, він запитував, в якій справі послав мене до нього мій батько. Тоді я повідомляла, що прийшла вчитися, а Професор кожен раз виясняв, який предмет мене цікавить. З часом він мене запам'ятав, але почалися нові несподіванки. Прагнучи дати мені якесь завдання, Станіслав Пилипович відкривав одну з шаф, діставав якусь книжку чи ноти і, як правило, заглиблювався в них, цілковито забуваючи про моє існування. А коли ж повертався в мій бік, то страшенно лякався.

Дома я отримала суворе попередження: якщо лякати Професора і з ним щось трапиться, то прощення мені не буде. Тоді я почала тихенько покашлювати, відволікаючи Професора від шафи, що безсумнівно, викликало його невдоволення. Аж ось і наступила перша екзаменаційна сесія, і Людкевич, ставлячи в залікову оцінку, почав нервово потирати чоло, щось сутужно згадуючи, і нарешті виголосив: «Пані-товаришко, вам терміново необхідно звернутися до лікаря, у вас щось з легенями, ви цілий семестр кашляли!».

А як же відбувалися наші заняття? Інколи Професор був сповнений такого ентузіазму, що я ледве встигала виконувати завдання, часом виглядав втомленим і примушував мене в класі працювати самостійно, при цьому не залишав мене ні на мить. Уроки сольфеджіо проходили цікаво і без ексцесів: калейдоскопічно мінялися форми роботи, і я ніколи не знала, який писатиму диктант (три- чи чотириголосний) і якої складності буде слуховий аналіз. Чомусь багато співали з листа пісень Гуго Вольфа. Відносно гармонії і поліфонії, то поміж нами часто виникали дискусії. Тут Людкевич був доволі консервативним. Він не дозволяв те, до чого інші викладачі відносилися доволі лояльно. Адже я краще відвідувала лекції інших теоретиків, до чого вельми ревниво відносився мій педагог.

Цікаво та жваво відбувалися заняття з аналізу. І тут основним було захопити роля і самій читати з листа, бо якщо відбувалося навпаки, то Професор так захоплювався аналізованим твором, що часто забував про мене. Чомусь винятково багато уваги він приділяв розробковим епізодам. Особливо цікавим був аналіз творів Ф. Шопена, зокрема його прелюдій. Деякі думки і спостереження Людкевича пам'ятаю до сьогодні.

На старших курсах Професор інколи розпитував про мої враження від прослуханого концерту чи вистави, а навіть – виконавця, при цьому сам завжди робив лаконічні, але винятково точні і влучні зауваження. Нас, студентів, завжди дуже дивувало, що літній Людкевич майже ніколи не пропускав жодного філармонічного чи академічного концерту або ж засідання Студентського наукового товариства. Він із справді молодечим запалом та ентузіазмом усім жваво цікавився і був всюдисущим.

Винятковою моєю розгадою на молодших курсах була т. з. «операція» під кодовою назвою «галоші». Професор час від часу знімав ці славнозвісні галоші, сідаючи в тролейбус, або ж виходячи з нього. А виявивши їх пропажу, жахливо нервувався. І тоді я відправлялася на пошуки, знаходячи їх то на тролейбусній зупинці, то в диспетчерській. Отож, я, як і всі студенти, залюбки прогулювала частину уроку, отримувала від Професора подяку та цукерку і велике завдання додому.

Крім індивідуальних Людкевич вів групові заняття з народної творчості. В цій царині в нього були справді енциклопедичні знання. Адже народною піснею він почав цікавитися ще в юнацькі роки, про що свідчить його серйозне і ґрунтовне студентське дослідження «Панщина і її скасування в русько-українських народних піснях», ряд пізніших статей, а також редакція, передмова і видання на початку ХХ ст. двох томів «Галицько-руських мелодій», які отримали схвальну оцінку І. Франка. Блискучо-прецизійними були обробки народних пісень Людкевича для хору.

Правда, лекції Професора з народної творчості носили доволі хаотичний характер: він часто відволікався, втрачаючи основну думку. Нас, студентів, це дуже дивувало, бо коли Професор виступав публічно, при цьому без написаного тексту, то говорив завжди винятково чітко, струнко і послідовно. Запам'яталися мені публічні виступи Професора щодо викладання в консерваторії теоретичних дисциплін і української музики, блискуче вступне слово до концерту з творів старогалицьких композиторів і багато іншого.

Улюбленою темою Людкевича на лекціях з народної творчості були історичні пісні і думи. Згадую, що він завжди наголошував на їх патріотичній ідеї, що було вельми небезпечним в часи запеклої боротьби із т. з. «буржуазним націоналізмом». До речі, вперше з уст Людкевича ми почули, що словосполучення «буржуазний націоналізм» алогізм, а поняття націоналізм не містить негативного змісту і є синонімом патріотизму і національної свідомості.

Лекції з народної творчості наш курс (в силу нашої юнацької незрілості) сприймав з відтінком легкої поблажливості і доволі весело. Зате екзамен з цього предмету перетворився на справжню катастрофу, і за першим разом ми не змогли його здати. Такого в практиці добрійшого Професора ще не було! Адже переважно він ставив усім відмінні оцінки і вкрай рідко – «добре». Усі студенти знали історію про те, як наш улюблений декан І. Гриневецький якось зробив зауваження Людкевичу, що знання не усіх студентів є відмінними і що існують окрім «відмінно» ще інші оцінки. Тоді Професор на іспиті частині групи поставив «відмінно» і після цього оголосив, що решта студентів здаватимуть завтра, бо на сьогодні «усі п'ятірки закінчилися».

І ось наш ліберальний Професор до нашої групи виявив виняткову «жорстокість». Він прагнув від нас знання усіх варіантів «Пісні про Самійла Кішку» та ще й хто він був, коли жив і т. п., а також пісні «Ой, летіла бомба». В цьому нам прагнула допомогти вся консерваторія. Цілу добу група гарячково шукала відомості про ці пісні, вивчала їх варіанти, так що кінець кінцем Професор був вдоволений нашими відкриттями. Але тавро «ганьби» лежало на нас продовж десятиріч, а легенда про наш курс обростала щораз новими деталями.

І ось всі курси теоретичних дисциплін було закінчено. Тепер ми зустрічалися з Людкевичем як добрі знайомі, часто вели бесіди. На жаль, я тоді нічого не записувала з його цікавих думок. Запам'яталося мені, що Професор декілька разів повертався до питання естетики, проголошуючи сентенцію, що нас «вчать, вчать естетику, а що це таке і що означає прекрасне, ми так і не знаємо». Тоді нам не було відомо, що цією проблемою Людкевич займався глибоко і серйозно, про що свідчать його дослідження з питань естетики, які були опубліковані тільки в кінці ХХ ст. [1]

Часто в наших бесідах він чомусь згадував 1905 рік, зокрема, як стрілялися в австрійському Сеймі. Потім раптом опритомнював собі, що це для студентки майже «доісторичний» період, і починав весело сміятися. Одна з таких наших розмов точилася в учительській, від чого неабияке задоволення отримали присутні викладачі, я ж достеменно вивчила історію Австро-Угорщини рубежу ХІХ–ХХ ст.

Якось під час однієї з моїх зустрічей з Професором він видався мені особливо схвильованим. Виявляється, що на кафедрі було вирішено: моя дипломна робота повинна бути присвячена його фортепіанному концерту. Професор, нервово потираючи чоло, збентежено повторював: «Це не я, це кафедра...». А для мене цей випадок став прикладом виняткової скромності Маестро.

Що до дипломної роботи, то в мене були цілковито інші плани, але в цій ситуації я мусила погодитися. І вже тоді, коли моя скромна робота була майже готова, я за порадою мого другого наукового керівника, професора А. Котлярєвського, звернулася до Людкевича щоби вияснити, як трактувати концерт – одно- чи тричастинним, так як перша частина була написана ще на початку ХХ ст., а дві інші – через багато-багато літ. На моє запитання композитор лаконічно відповів: «Як пані-товаришка сама вважає». А відтак з зацікавленням почав розглядати власну партитуру. Коли ж дійшов до розробки, то почав виявляти крайнє невдоволення, повторюючи: «Щось я тут накрутив з цими секвенціями, ви ж мене будете критикувати». І нарешті підсумував: «Я це перероблю, а тоді пані-товаришка напише роботу». До захисту залишався місяць, я швиденько забрала ноти і щезла. Тепер стало мені зрозумілим, чому Професор так залюбки аналізував зі мною розробки. Вочевидь, вони давалися йому складно в ранній період творчості. Після захисту диплому Станіслав Пилипо-

вич мені подякував за те, що я вивчала його твір і сказав, що не з усіма моїми думками був згідний, але не виступав, бо я напевно відстояла б свої спостереження.

Все, що я чи мої сокурсники згадуємо про Людкевича завжди викликає в нас почуття глибокої поваги, а Людкевича-педагога – добру усмішку, теплий щем, що ці далекі дні, коли ми з ним спілкувалися, ніколи не повернуться.

Справді Професор був викладачем вельми оригінальним, колоритним і, безсумнівно, стихійним, а ми в цей час надто молодими і незрілими, щоб зрозуміти і належно оцінити його. Манера викладання була породжена особливостями його характеру-інтроверта та й тим, що він не отримав початкової систематичної музичної освіти і фактично музикантом і композитором зробив себе сам напруженою, повсякденною працею. Тому-то не раз підкреслював: «Я самоук».

Його першою вчителькою була мати, обдарована піаністка, а далі – участь в українському хорі польської гімназії в Ярославлі, в студентському хорі Львівського університету, участь в «Союзі співацьких і музичних товариств» та ін. Лише в 28 років, у Відні він мав змогу поповнити свої знання в техніці композиції (О. Цемлінський) і з контрапункту (Г. Греденер). Тут він прослухав курс лекцій з історії музики у Віденському університеті в Г. Адлера, а також – лекції теоретика Г. Рімана. Молодий музикант працював так багато та інтенсивно, що успішно захистив за короткий термін докторську дисертацію.

Величезна працездатність, наполегливість, постійна зацікавленість в усьому, що стосувалося культури і мистецтва, і в першу чергу музичного, були в Людкевича винятковими. А ще більш незвичайною і дивовижною була невідповідність його зовнішності, поведінки, манери спілкування, які нагадували часто істоту не з цього, а якогось вищого світу, з тим, що стосувалося його громадянської і мистецької позиції, морально-етичних засад. Тут він був винятково твердим і принциповим, стійким і непохитним, мужнім і безкомпромисним.

Вихований в сполонізованому середовищі, Людкевич ще двадцятирічним юнаком, як сам згодом писав, «повернувся в сторону українства» і залишився цьому вірним до кінця життя. Проти волі батька поступив у Львівський університет, на далеко не престижний факультет української філології. З цього часу «українство» стає справою його життя. А в умовах Австро-Угорщини, а ще більш Речі Посполитої Польщі, бути українцем було не тільки не престижно, а й часто небезпечно. Важко було знайти добру роботу, отримати вищу освіту і тим більше належну платню.

І Людкевич всупереч цьому з головою поринає в суспільно-культурну роботу. З хорами студентським і товариства «Руська бесіда» як соліст, хорист, диригент і акомпаніатор об'їжджає найвіддаленіші куточки Галичини, Буковини і Закарпаття. Як в свій час М. Лисенко, Людкевич міг би написати, що їздив з хором по бездоріжжю, «щоби будити сонну провінцію». Для хорів, починаючи ще з студентських років, він пише ряд пісень, інколи на власні тексти, обробки народних пісень і обробки творів інших авторів. Стає музичним редактором «Артистичного вісника», надзвичайно багато часу віддає публіцистиці і рецензуванню концертного життя Львова. Рано починає викладати: на початках українську мову в гімназії, а згодом теоретичні дисципліни і композицію. Але найважливішою справою свого життя, окрім творчості, вважає організацію на Західній Україні професійної музичної освіти. Людкевич – один із засновників відкритого у 1905 році у Львові Вищого музичного інституту імені М. Лисенка, а згодом його філіалів у Станіславові (Івано-Франківську), Стрию, Дрогобичі, Бориславі, Тернополі, Самборі, Коломиї, Яворові, Золочеві. Стає професором інституту, навіть деякий час директором, а також постійним інспектором його філіалів. Саме з тих часів залишилася оповідка, як Професор, переїжджаючи з міста в місто, часто забував, де він знаходиться, і в Станіславові на одній з вулиць, продовж довшого часу чекав на трамвай, якого там ніколи не було.

Людкевича завжди відзначала винятково тверда громадянська позиція. Він один з не багатьох захищав видатного композитора і піаніста Василя Барвінського, проти якого були сфабриковані КДБ несправедливі звинувачення. А коли останній з паралізованою дружиною опинився в мордовському таборі, Людкевич матеріально підтримував т. з. «ворога народу», що в ті часи було вельми ризикованим і небезпечним. А в 1971 році, в далеко не легкий для українського мистецтва час, він виступає ініціатором видання камерних ансамблів В. Барвінського і пише до нього змістовну передмову, де наголошує, що твори цього композитора «заслужують на високу оцінку». Адже спадщина

Барвінського, переважно рукописна, в свій час була спалена, і композитору довелося по пам'яті відтворювати свій струнний секстет, але передчасна смерть обірвала працю, він не закінчив роботу, і останні 30 тактів, на основі авторських чернеток, реконструював саме Людкевич.

Виятково стійко і непохитно тримався він у макабричні часи партійної постанови «Про оперу «Велика дружба» Мураделі...», коли митців далекі від мистецтва люди звинувачували в усіх «смертних гріхах». Людкевич не побоявся виступити проти безглузвих звинувачень композиторів в націоналізмі, підкреслюючи, що «в українців національна обмеженість менше виражена, ніж в інших народностей, але чомусь на ній особливо наголошують» [2].

А смішні, але зловісні напади на усі «ізми», як прояви «буржуазного загниваючого мистецтва», зокрема вкрай безвинного імпресіонізму, Людкевич розумно відбивав. «Імпресіонізм... може бути переосмислений, говорив він, може служити характеристиці якихось настроїв... його нема чого жахатися, і композитор може ним бути озброєний» [2, с. 685].

В часи тотального ідеологічного «мракобісся» з Професором траплялися і вкрай кумедні ситуації. Так, коли почалася наступна боротьба партії, на сей раз з «культурою особи», одного дня я застала Людкевича у вкрай збудженому стані. Він нервово бігав по кабінету, промовляючи: «Він собі Сталін, а я Людкевич... Вимагали: пиши, пиши... а я казав він собі...».

Виявляється, Людкевича примусили написати «Пісню про Сталіна». І тепер він не знав, що з нею робити. Мені ж видалося (а голова моя тоді була переповнена масою всіляких божевільних ідей), що треба змінити слово «Сталін» на «партія» і все стане на своє місце. Про що негайно повідомила Маестро. Він раптом зупинився, засміявся, поцілував мене в чоло і сказав: «Ваша рація, але навіщо мені ця партія, але ради нема, я так зроблю».

Виятково мужньо сприйняв 94-річний Людкевич важкий удар, який завдала йому радянська влада, – конфіскацію і знищення його збірки фундаментальних музикознавчих праць «Дослідження, статті, рецензії». Пам'ятаю, в усіх, хто знав Людкевича, ця безглузда несправедливість викликала шок і ми усі боялися за його здоров'я. Зустрівши Професора – а я вже тоді працювала в Києві – на моє запитання, як його справи, почула: «Тримаюся. Людям було ще гірше». В цьому був весь Людкевич.

Останній раз я бачила Вчителя на його славному сторічному ювілеї. Гучні промови, вітальні адреси, море квітів – все це бентежило ювіляра. Серед цього гамору він почував себе ніяково і, мені здавалося, що відносився до всього дещо іронічно, так як в його очах раз-у-раз з'являлася чи то лукавинка, чи то смішинка.

А коли прозвучали останні акорди його кантати-симфонії «Кавказ» під орудою М. Колесси, хтось з киян спитав мене: «Звідкіль в цього тендітного чоловіка стільки величі, сили і волі?» Саме в цьому, гадаю, і була неповторна самотність індивідуальності видатного мистця, а разом з тим особистості вельми оригінальної і колоритної.

Розпочавши свій життєвий і творчий шлях у складних умовах зламу XIX–XX ст., переживши усі катаклізми і війни, що випали на долю людства в XX ст., Людкевич ніколи, ні на крок не поступився своїм громадянським, моральним, світоглядницьким принципам, художньо-естетичним засадам, ні на крок не відступив з обраного шляху, завжди залишаючись справжнім лицарем совісті і честі.

1. Людкевич С. Дослідження. Статті. Рецензії: У 2 тт. – Львів: Вид-во М. Коць, 1999 2000.

2. Людкевич С. Дослідження. Статті. Рецензії: У 2 тт. – Т. 2. – Львів: Вид-во М. Коць, 2000. – 687 с.